

JOSEF ZUMR A JEHO ODKAZ ČESKÉ FILOSOFII PŘÍTOMNOSTI

Dlouhý, profesně a lidsky naplněný život filosofa Josefa Zumra (19. 3. 1928 – 2. 7. 2024) byl úzce ideově spjat s několika fatálními národními a sociálními otřesy, které od konce třicátých let provázely českou i slovenskou společnost a ve sféře forem a projevů národního života vedly k dočasné ztrátě dějinné kontinuity. Josef Zumr viděl účinný stabilizační faktor, jenž napomáhal obnovit ztracenou kontinuitu, v duchovních hodnotách, které si národ v plodném styku s evropskými tradicemi odedávna vytvářel. Byl přesvědčen – a svým celoživotním odborným přístupem přesvědčivě dokazoval –, že to byla právě filosofie, jež v novodobých dějinách českého a slovenského národa sehrála jako duchovní hodnota jednu z nejvýznamnějších společenských rolí. Podstatné místo, které Zumr české a slovenské filosofii důvodně přisoudil, však odkrývá i jistou zvláštnost, jež určovala v našich národních dějinách její obecnou povahu: filosofie se neuzavírala na akademickou půdu nebo do hermetických systémů, ale intenzivně se účastnila všech kulturně-společenských zápasů a hnutí, často i za cenu dočasné ztráty vlastní specifčnosti, což ji v důsledku nutilo vzdát se svého výrazového aparátu a vyjadřovat se v kategoriích politiky, kultury a umění.

Je to tedy – vedle světa, který nás obklopuje a s nímž jsme v neustálém kontaktu prostřednictvím svých smyslů – právě tzv. *duchovní skutečnost*, která představuje důležitou součást hledání sebeidentifikace každé komunity, hlavně národní, a nakonec i každého jednotlivce. Duchovní skutečnost tu podle Josefa Zumra nutně je a vždycky byla. Vznikla v okamžiku, kdy první člověk vykonal první uvědomělý úkon a kdy tento úkon vstoupil do kolektivního vědomí. Spadají do ní všechny výkony lidského ducha (nebo přesněji: duševna), ať už jsou zakotveny ve sféře řeči, písma, nebo materiálních produktů. Mimo to jsou její součástí i vzorce citových projevů a výsledky volní aktivity v podobě činů, zejména těch, které významněji ovlivnily běh našich událostí. I když může být očividně leccos dočasně zapomenuto, odsunuto na periferii zájmů nebo snad proměněno ve virtuální realitu, z této duchovní skutečnosti

se v podstatě nic neztrácí. Po čase zpravidla vyvstane společenská potřeba, kdy je to latentní v možnosti jakoby znovu objeveno, aktualizováno a použito v nových souvislostech. Neopomenutelnou roli v těchto procesech hrají ideologie. Právě v oblasti jejich mocenských a jiných zájmů k onomu zpřítomňování starých dějů a příslušných hodnot často dochází. Minulost se v tomto smyslu stává živoucí součástí přítomnosti, tak jako stávající kolektivní vědomí zahrnuje kolektivní paměť. Čím větším počtem hodnot přispěla ta která komunita do duchovní skutečnosti, tím častěji a účinněji může lidstvo tyto hodnoty v aktualizované podobě později využít a přijmout do svých současných snah. A Josef Zumr si v rámci takto cíleně směřovaného filosofického rozvažování pokládá otázku: Jaká společnost v dějinách Evropy obohatila duchovní skutečnost maximálním počtem takovýchto hodnot?

Než na tuto stěžejní otázku a její nezbytné ideové konotace s českým myšlením ústy Josefa Zumra stručně odpovíme, pozastavme se zprvu u vlastních filosofických počátků našeho filosofa i vlivů, které na něj působily, a připomeňme zběžně, čím koncem let padesátých a v průběhu let šedesátých – tj. v údobí tehdejší poststalinistické „renesance“ kulturně-společenských a politických poměrů – do tohoto pozitivního vývojově-historického procesu sám originálně filosoficky přispěl a jak jej s plným vědomím dějinné odpovědnosti i občanského odhodlání aktivně myšlenkově směřoval.

* * *

Už koncem padesátých let se Josef Zumr stal jedním z nejvýraznějších ideových hybatelů silicího reformistického trendu v českém filosofickém myšlení. Programově poukázal na dosud netušené filosofické spojitosti, jež prozrazovaly nápadnou podobnost Herbartovy filosofie s pozdějším českým strukturalismem. Nejenže tímto vědomým filosofickým počinem Zumr položil v té době tolik potřebný důraz na svobodu a odpovědnost jednotlivce. Současně věrohodně připravil půdu pro možný nástup strukturalismu a obohacen o původní marxistické motivy měl tento filosofický směr disponovat kýženým ideovým potenciálem, který má všechny potřebné filosofické předpoklady pro to, aby stávající zdeformovaná a disfunkční podoba marxismu stalinistického typu prošla účinnou a smysluplnou sociálně-politickou reformou. V tom měl podle Zumra spočívat nový, vědecko-historický úkol strukturalismu. V počátcích tohoto reformistického údobí a posléze v průběhu nadějných šedesátých let proto Zumr v dalších odborných finesách a detailech rozpracoval

nosné herbartovské motivy a naznačil konkrétní východiska propojující je s českým strukturalismem. Výsledky svých bádání rovněž prezentoval na různých tuzemských a mezinárodních konferencích a také v cizojazyčných odborných encyklopediích nebo je publikoval v odborných periodikách a médiích. Souběžně s těmito snahami rozvíjel intenzivní kontakty s různými zahraničními pracovišti, především v sousedním Polsku (Varšavská škola idejí), ve Východním i Západním Německu, v Rakousku, ale i v tehdejší Jugoslávii nebo v Itálii.

V druhé polovině roku 1969 vyšla Zumrova klíčová studie *Česko-slovenská filosofie přítomnosti*. Její tehdejší kardinální význam lze v podstatě vnímat ve dvojím filosoficko-historickém ohledu. Nešlo jen o věrohodné nastínění vývoje a peripetií české a slovenské filosofie od třicátých let a vnímavé předznačení následného integračního procesu jednotlivých myšlenkových proudů a jejich předních aktérů, do něhož měla dynamika tehdejšího filosofického vývoje vyúsťovat, a tím (spolu) určovat další aktivní směřování a pozitivní rozvoj naší národní filosofie. Studie je současně signifikantním dokladem tehdejší neutuchající svobodomyšlné atmosféry čerpající své neochvějné přesvědčení ze silícího dobového smyslu pro antidogmaticnost, pozitivní názorovou otevřenost a mimořádnou tvůrčí kritičnost. Pro tuto politicky a kulturně extrémně vypjatou (nikoli však ještě naprosto beznadějně vyhlížející) dobu je příznačné, že studie hned s nastupující normalizací v sedmdesátých letech posloužila jako záminka k tomu, aby Zumrovo další působení ve funkci vedoucího pracovní skupiny pro dějiny české filosofie (od r. 1964) a posléze zástupce ředitele Filosofického ústavu ČSAV (1968–1969) bylo shledáno nežádoucím.

Abychom tedy mohli alespoň v základních črtách nastínit onu intelektuální dobovou atmosféru, která se na samém sklonku šedesátých let v těch nepovolanějších a nejodpovědnějších jedincích vědomě rozhodla bránit dějinný smysl všech cíleně uskutečňovaných pozitivních reformních proměn i příslušných svobodomyšlných postojů a která se svým dílem pokusila přispět k potřebné mobilizaci všech dostupných individuálních tvůrčích sil a prostředků proti prohlubující se deziluzi v české intelektuální veřejnosti, připomeňme nejprve některé nosné filosofické motivy této Zumrovy průlomové studie. Jejich naznačené souvislosti podle nás brilantně vystihují jistou syntetizující humanizačně-empanciální ideovou osu, jež – z dnešního pohledu ovšem v poněkud finálně-utopistickém smyslu – předznačovala svou specifickou typikou stále ještě povýtce ideologicky podmíněné vývojově-historické vyústění, které mělo naše moderní, proudově zvlášť diferencované, svého druhu

však tradičně otevřené a tolerantní filosofické myšlení tehdy důvodně sledovat a nalézt v něm nový dějinný výraz.

V průběhu třicátých let, kdy se za relativně stabilizovaných demokratických poměrů mohla filosofická myšlenka svobodně rozvíjet, se československá filosofie podle Zumra výrazněji pozitivně vyvíjela v několika hlavních, racionalisticky orientovaných směrech: v tradičním pozitivistickém proudu, v humanistickém směru navazujícím na Masarykovu filosofii, dále pak ve strukturalismu, ve fenomenologii a konečně v marxismu. Pozitivistický proud chápe Zumr jako „umírněný reformismus na eklektické základně“, a to včetně jeho metodologických východisek. Tradiční pozitivistickou orientaci v této době zastával Josef Král (1882–1978), František Faifr (1892–1969) nebo Anton Štefánek (1877–1964), ale svým způsobem je charakteristická i pro Josefa Tvrdeho (1872–1942), který však kvantitativní pojetí evolučního vývoje doplnil strukturálně-deterministickou myšlenkou emergentismu. Zájem o metafyzické otázky – a to především vlivem Masarykovy filosofie, jak Zumr ve své stati důrazně poznamenává – zapříčinil, že se pozitivismus u nás nevyrovnal s problematikou novopozitivismu a začal zužovat své akční pole působnosti. Výjimkou v tomto ohledu byl Igor Hrušovský (1907–1978) a Albína Dratvová (1892–1969). Obecně lze v tomto období podle Zumra hovořit o „krizi“ tradičního pozitivismu.¹

Josef Zumr otevřeně konstatuje, že se Masaryk stal největší autoritou první poloviny dvacátého století a svými názory, a především svou osobností ovlivnil téměř všechny tehdejší směry československé filosofie. Antipozitivistickými postoji a zdůrazňováním theologických momentů Masarykovy filosofie na něho navazoval Emanuel Rádl (1873–1942), Josef Lukl Hromádka (1889–1969) sledující cestu blízkou tzv. dialektické theologii, Jan Blahoslav Kozák (1888–1974), řešící rovněž problém objektivních mravních hodnot, stejně jako vztahu vědy a víry z pohledu kritického racionalismu (Kozák byl po jistou dobu ovlivněný také fenomenologií), a slovenský filosof Svätopluk Štúr (1901–1981), který se v práci *Problém transcendentna v súčasnej filozofii* (1938) opíral o stanovisko Masarykova kritického realismu a zastával kritický postoj k soudobému iracionalismu, intuitivismu, fenomenologii a existencialismu.

Za významný a potenciálně mimořádně tvůrčí myšlenkový směr této doby Zumr považuje strukturalismus. (Jak blízký a inspirativní tento ideový proud pro našeho filosofa byl, jsme naznačili už výše.) Tento

¹ J. Zumr, *Československá filosofie přítomnosti*, in: *Filosofický časopis*, 17, 1969, str. 417–427, zde str. 418.

směr je specifický tím, že vychází z některých zásad tvarové psychologie (Gestaltpsychologie) i funkcionální lingvistiky a jsou v něm obsaženy různé filosofické principy, které vedly k překonání koncepce kvantitativního evolucionismu a mechanické kauzality. Toto stanovisko uplatnil Josef Ludvík Fischer (1894–1973) a rozšířil jej do roviny ontologické a společenské, přičemž se snažil proměnit odlidštěné mechanické vztahy kapitalistického řádu ve strukturální (kvalitativně vyšší sociálně-ekonomickou) skutečnost, v těchto letech hlavně v oblasti noetiky a sociologie. Obdobné principy prosazoval Inocenc Arnošt Bláha (1879–1960) a tábořský rodák Emanuel Chalupný (1879–1958). Zásad strukturalismu se obecně přidržoval i Pražský lingvistický kroužek. Jejich strukturalistická metoda měla podle Zumra zřetelný filosofický dosah, zvláště v koncepci Jana Mukařovského (1891–1975), který přispěl k rozpracování pojmů estetické funkce, hodnoty, normy a znaku a s využitím dialektické metody vysvětlil dynamické vazby estetických struktur na sociální skutečnost.

Zumr neopomíná připomenout, že institucionální základnou fenomenologického proudu byl Cercle philosophique de Prague (Pražský filosofický kroužek). V tomto okruhu se od roku 1934 sdružovali čeští i němečtí filosofové žijící v Praze. Mezi zakládající členy patřili německý estetik Emil Utitz (1883–1956) nebo známý fenomenolog Ludwig Landgrebe; hostem byl a cyklus přednášek v pražském kroužku přednesl i zakladatel tohoto směru Edmund Husserl. V přímé návaznosti na kritiku objektivizujícího naturalismu spjatého s pozitivistickým scientismem vytvořila fenomenologie novou koncepci vědeckosti a vědění. Současně objevila a propracovala nový přístup poznávajícího subjektu k sobě samému a k bezprostřednímu světu, který ho obklopuje, tj. k elementární sféře lidské „praxe“.² V předválečných letech tento nový antropologický aspekt intenzivně zkoumal Jan Patočka (1907–1977): Soustředoval se na otázku původního předem daného světa (Lebenswelt) a jeho struktury, přičemž sledoval aktivitu v tomto předvědeckém světě. Zumr vnímá přímou „organickou“ spojitost Patočkových zkoumání s otázkami, jež si tehdy kladly také jiné směry české filosofie, a poznamenává, že na pozadí účinného dialogu s dalšími evropskými proudy vytvořil Patočka dílo, které ve fenomenologické literatuře zůstalo dlouho bez pokračovatelů. K fenomenologii se v této době hlásil a její tvůrčí nedogmatická stanoviska uplatňoval pozdější marxista Ladislav Rieger (1890–1958).

Také marxistická filosofie a teorie se vykazovala samostatným přínosem. K marxismu a komunismu se tehdy hlásila značná část zejména

2 Tamt., str. 419.

umělecky založené inteligence a Josef Zúmr upozorňuje na skutečnost, že z problematiky umění vycházejí také nejdůležitější filosofické konsekvence tohoto myšlenkového proudu. Moderní avantgardní umění (poetismus a surrealismus) není podle Zúmra jen negativní reakcí na krizi měšťanské společnosti. Uměleckými prostředky a uměleckou aktivitou usilovalo o uskutečňování Marxovy ideje „svobody“ člověka na základě možnosti uplatnění všech jeho tvůrčích sil. Zvláštní zásluhu na rozpracování této koncepce měl Karel Teige (1900–1951), ale i slovenští teoretici avantgardního umění Vladimír Clementis (1902–1952) a Ladislav Novomeský (1904–1976). K marxistickým sociologům v tomto období Zúmr řadí Bedřicha Václavka (1897–1943) a Ludvíka Svobodu (1903–1977). Problematickou materialistického pojetí dějin, zejména ve vztahu k českým dějinám, se zabývali Kurt Konrad (1908–1941) a Závěš Kalandra (1902–1950). Zúmr poznamenává, že Kalandra jako jeden z prvních českých marxistů vyzdvihl význam psychoanalýzy pro studium úlohy psychického faktoru v dějinách a také ve struktuře osobnosti. Ze slovenských marxistů to podle něho byli Ladislav Száto (1894–1974) a Eduard Urx (1903–1942), avšak při svých mechanistických aplikacích dialektiky tito slovenští marxisté ještě nedostatečně přihlíželi k její konkrétní strukturální podstatě. Zúmrův výčet tehdejších marxisticky zaměřených myslitelů uzavírá tábořský rodák Jaroslav Kabeš (1896–1964), který jako první pro českou filosofii objevil mladého Marxe a odpovědi na základní otázku po smyslu existence člověka hledal v marxismu, ale jaksi paralelně i u českých myslitelů (jako byli Ladislav Klíma, ale i sochař František Bílek či básník Otakar Březina). Zúmrův kritické pozornosti stejně tak neuniklo, že se v myšlení spjatém s komunistickým hnutím projevuje ve třicátých letech vliv stalinistického „sektářství a dogmatismu“ a někteří marxističtí myslitelé, hlavně na Západě, se od něho odvracejí. V tehdejší Československu byla však podle Zúmra situace jiná: Marxistické myšlení si ve svých nejlepších představitelích uchovalo schopnost integrovat podněty z jiných myšlenkových oblastí a vést s nimi otevřený dialog. Josef Zúmr shledává, že tím vznikla určitá vlastní tradice, na niž bude možné v průběhu vývoje doby inovativně navazovat.

Na předválečnou kontinuitu – „anticipující“ podle Zúmra jistým způsobem společenskou situaci po roce 1945 – bylo možné se postupně tvořivým způsobem ideově napojit hned po ukončení války. V této časové periodě završené rokem 1948 setrval na pozici pozitivismu Josef Král. K posilující úloze marxismu se v této době stavěl velice kriticky a pozornost směřoval k Masarykově filosofii. Nemění se ani metodologické

stanovisko Antona Štefánka. V posledních předválečných letech postupně přešel k marxismu Igor Hrušovský, a tím do tohoto směru vstupuje problematika novopozitivismu (zájem o filosofii vědy, noetiku a paralelně také o otázky strukturalismu). Kromě těch, kteří nešli za literu Masarykovy kritiky marxismu, to byl v této době Josef L. Hromádka, jenž v duchu dřívější kritiky křesťanství a pozitivního pojetí čínorodého a radostného křesťana tuto svou koncepci v jistém dobovém smyslu poněkud radikalizoval, přičemž pro křesťanského člověka hledal ideál ve světě socialismu. Bůh existuje pro všechny lidi – pro křesťany i ateisty –, proto víra podle Hromádky nalezne své místo v socialistickém řádu. Tento, takřikajíc kvalitativně vyšší řád svými novými cíli neodporuje křesťanství a víra v něj se má stát účinným korektivem jednostrannému modernímu scientismu a technicismu. V souvislosti s hledáním duchovního smyslu českého národního obrození stál Hromádkovi tehdy blízko Jan Milič Lochman (1922–2004). Masarykovská linie spjatá s Rádem se pak uplatňuje v „pronikavém“ díle Josefa Bohumila Součka (1902–1972) a také studiích Ladislava Hejdánka (1927–2020). Na Masarykovu filosofii v této době originálně navázal J. B. Kozák a vytvořil vlastní otologický systém, tzv. kontextualismus. Na Slovensku se v duchu Masarykova humanismu vyrovnával s duchovní krizí německé filosofie Svätopluk Štúr, který nachází zejména ve voluntarismu a naturalismu ideovou základnu fašismu a promýšlí podmínky jeho vzniku na domácí půdě.

Estetický a literárněvědný strukturalismus se vyvíjel „nerovnoměrně“. V letech 1945–1947 nicméně specificky vykulminoval v díle Jana Mukařovského. I když měl tento autor vlastní teoretické zdroje, stojí podle Zumra za odborné povšimnutí, jak úzce byl Mukařovského strukturalismus spjat s avantgardním uměním, potažmo s marxismem. V důsledku toho už Mukařovského strukturalismus není strukturalismem v čistě odborném smyslu, ale stal se filosofickým základem obecné estetiky, svou obecnou metodologií prohloubil a prakticky se transformoval ve strukturalismus marxistický. Je ovšem „historickou tragédií“, že po roce 1948 byl zlikvidován jako směr „sektáři a dogmatiky“ a sám jeho tvůrce se ho zřekl.³ Trvalo celých deset let, než se strukturalismus a jeho ideové dědictví opět staly účinnou součástí seriózního vědeckého bádání. Hlavní představitel filosofického strukturalismu Josef L. Fischer navázal na své myšlení v poválečných letech hlavně v ontologických otázkách souvisejících s jeho strukturální metodou. Fischer se v této době rovněž sblížil s materialistickou dialektikou. Po své válečné odmlce v podstatě

³ Tamt., str. 422.

pokračoval v předválečné kritice odlidštěného mechanistického světa a jeho cílem se stal „humanistický socialismus“. V úhrnu lze se Zumrovou statí *Československá filosofie přítomnosti* souhlasit v tom, že český strukturalismus – na rozdíl od jeho paralelních pokusů v jiných zemích i jeho nejnovějších modifikací – je specifický pro svou „konkrétní dialektičnost“, „negativní postoj k formalizaci a kvantifikaci skutečnosti“, stejně jako pro svůj „vyvinutý smysl pro historičnost“. Právě v těchto obecných rysech tkví i jeho (reformní) „socialistická angažovanost“.⁴

Fenomenologická bádání byla po roce 1945 nadále trvale spojena se jménem Jana Patočky. Zumr zmiňuje dva odborné zájmové okruhy, v nichž se Patočka pohyboval v podstatě do konce šedesátých let. Za prvé je to historicko-filosofická problematika (od antiky po novou dobu), jejíž zvláštní část tvoří studia komeniologická. Za druhé je to vlastní systematická práce věnovaná fenomenologii. Oba tyto okruhy souvisejí s Patočkovým ústředním tématem, jímž je původní přirozený svět a jeho primát před světem vědeckým, vytvořeným pozitivistickou vědou. Sféru přirozeného světa chápe Zumr jako svět „elementární práce“, a tudíž jako „styčný bod“ s marxistickou filosofií (resp. s důrazem na mladého Marxe a praktickou aktivitu člověka).⁵ Zumr ve statí zdůrazňuje, že Patočka v této době samostatně navázal na pozdního Husserla, aniž by však sledoval obdobnou cestu, již se vydal Martin Heidegger. Vliv existencialismu (ať už německého nebo francouzského) byl v letech 1945–1948 podle Zumra spíše receptivní.⁶ Za „velmi originálního“ předchůdce českého existencialismu, který v tomto filosofickém kontextu ale zůstal všeobecně nepochopen, považuje Zumr Ladislava Klímu.

Josef Zumr ve statí *Československá filosofie přítomnosti* zmiňuje také několik filosofů, kteří začali postupně přecházet k marxismu a tato ideová redukce (přechod či přesun) se neodmyslitelně vepsala do jejich díla. Vedle L. Riegra a I. Hrušovského to byli především Jiřina Popelová (1904–1985), Otakar Zich jr. (1908–1984), ze Slováků Stanislav Felber (1905–1956), Andrej Sirácky (1900–1988) a skupina filosofů a vědců sdružených ve společnosti Vedecká syntéza.⁷ S novou vědeckou i pedagogickou aktivitou po válce přišel marxistický filosof Ludvík Svoboda, který se kromě systematické interpretace marxismu a dějin české filosofie

⁴ Tamt., str. 423.

⁵ Tamt.

⁶ Výjimkou byl v tomto tematickém ohledu podle Zumra Václav Navrátil (1904–1961).

⁷ M. Bakoš, I. Hrušovský, M. Považan, E. Paulini, A. Mráz aj.

zabýval českou estetikou, a to především s ohledem na F. X. Šaldou. Zumr dodává, že Svobodovy objektivně „střízlivé“ práce vytvářely potřebnou „protiváhu ideologizujícím vykladačům stalinistických dogmat“. K myšlenkovému ruchu v československé marxistické filosofii přispěl český marxista (žijící jinak v SSSR) Arnošt Kolman (1892–1979). Kontinuitu marxismu (hlavně publicisticky zaměřenou) na Slovensku udržoval Ladislav Szánto.

Na základě svých filosoficko-historických zkoumání poukázal Zumr na skutečnost, že v letech 1945–1948 marxistická filosofie v Československu posilovala a ve svém dialogu i střetech s jinými proudy získávala přirozenou cestou „autoritu“. Nebyla však ještě na takové úrovni, aby byla schopna integrovat pozitivní hodnoty nemarxistických směrů. Výjimkou byl Karel Teige a jeho „monumentální“ fenomenologie moderního umění, která tehdy zůstala torzem. Autentickou marxistickou filosofii začal stále pevněji svírat „železný kruh stalinistické koncepce marxismu“ a součástí tohoto destruktivního dobového vývojového trendu v marxistické filosofii se „pro svou revoluční přímočarost a nekompromisnost“ stala mladá generace marxistů. Po roce 1948 byla v marxistické filosofii „dialektická kontinuita s bezprostřední i vzdálenější minulostí“ narušena a postupně „zlikvidována“ přirozená výměna hodnot, bez níž podle Zumra žádná pozitivně fungující národní pospolitost nemůže existovat. Zanikly všechny myšlenkové integrační snahy na úrovni domácí i zahraniční a společnost žila „ahistoricky“. Podstatou stalinismu proto je, řečeno se Zumrem, „ahistoričnost, a tudíž nedialektičnost“.⁸

Po památném 20. sjezdu KSSS bylo úkolem československé marxistické filosofie navrátit se k svému autentickému poslání „restitucí dialektiky“. První syntetické výsledky nových filosofických postojů a metodologických zásad byly shrnuty do dvou kolektivních „sborníků“, v roce 1957 do slovenského, pod názvem *Kapitoly z dějin slovenské filozofie*,⁹ a o rok později do českého sborníku *Filosofie v dějinách českého národa*.¹⁰ Tato témata byla většinou dále rozpracována do knižních monografií, jmenovitě do Kosíkovy knihy o českých radikálních

⁸ Tamt., str. 425.

⁹ E. Várossová (vyd.), *Kapitoly z dějin slovenské filozofie*, Bratislava 1957. Do knihy přispěli: S. Felber, T. Münz, E. Várossová, M. Pišút, J. Kocka, J. Bodnár, I. Ferencz, J. Martinka, A. Sirácky a I. Hrušovský.

¹⁰ J. Popelová-Otáhllová – K. Kosík (vyd.), *Filosofie v dějinách českého národa*, Praha 1958. Do knihy přispěli: K. Kosík, M. Machovec, R. Kalivoda, J. Popelová, J. Černý, J. Patočka, A. Kolman, M. Jetmarová, I. Michňáková, J. Zumr, R. Richta, J. Bodnár, I. Dubský a S. Strohs.

demokratech a Kalivodovy publikace o českém husitismu. Přednost obou těchto zmíněných prací spočívá podle Zumra v nastínění „humanistické, revoluční a demokratické“ filosofie českých dějin. I další čeští a slovenští autoři,¹¹ kteří marxismus vědomě vnímali jako „otevřený systém“, tento vývojový trend v československém myšlení počátku šedesátých let svými pracemi potvrdili.¹²

V tomto duchu otevřeného systému marxismus souběžně vstoupil do účinného dialogu s dalšími, především nemarxistickými směry, a to nejen ve snaze reflektovat zahraniční myšlenkové proudy, ale také proto, aby mohl plodně navázat na přerušenou kontinuitu s domácími tradicemi. Tím došlo k jeho vnitřní diferenciaci a otevřely se podmínky pro konstituci různých směrů marxistické filosofie. V tomto ohledu významně přispěl Karel Kosík (1926–2003) a jeho práce o dialektice konkrétního; podle Zumrova názoru šlo o „nejúspěšnější poválečnou knihu“.¹³ Kosíkovo pojetí praxe vneslo do marxistické filosofie humanistický obsah a umožnilo nově nahlédnout či přepracovat některé klíčové pojmy zavedené ve fenomenologii a existencialismu.¹⁴ Na prvorepublikový odkaz strukturalismu navázal Květoslav Chvatík (1930–2012), a jak už netřeba zvlášť připomínat sám autor této stati. Zumr však poznamenává, že problematiku strukturalismu v emancipačním duchu koncepčně rozvinul Robert Kalivoda (1923–1989).¹⁵ Různé aspekty Kalivodova pojetí (s důrazem na možnost uskutečňování lidské svobody) v této době promýšlel např. Vratislav Effenberger (1923–1986), Ivan Sviták (1923–1994) nebo Oleg Sus (1924–1982). Zkoumání vědy, sémantiky, moderní logiky, kybernetiky apod., tedy směr vycházející z novopozitivistické problematiky a s marxistickou světonázorovou základnou tehdy související, rozvíjeli především Ladislav Tondl (1924–2015) a další;¹⁶

¹¹ Jsou to např. L. Sochor, J. Cvekl, L. Nový, L. Tošenovský, J. Kamarýt, Z. Javůrek, M. Sobotka, J. Engst, J. Pešková, J. Cibulka, J. Uher, M. Kusý a později také J. Zelený aj.

¹² J. Zumr, *Československá filosofie přítomnosti*, str. 426.

¹³ Viz např. M. Hrubec – M. Pauza – J. Zumr (vyd.), *Myslitel Karel Kosík*, Praha 2011. A také I. Landa – J. G. Feinberg – J. Mervart (vyd.), *Karel Kosík and the Dialectics of the Concrete*, Leiden 2022.

¹⁴ Tento trend dále rozvíjel především J. Černý, K. Michňák, J. Pešek, I. Dubský, A. Mokrejš, M. Bayerová, na Slovensku J. Bodnár, J. Strinka, E. Városová aj.

¹⁵ R. Kalivoda, *Moderní duchovní skutečnost a marxismus*, vyd. R. Kanda, Praha 2021 (původně vyšlo 1968).

¹⁶ Byli to např. K. Berka, M. Jauris, M. Mleziva, K. Materna, O. Weinberger, J. Zeman nebo V. Filkorn.

marxistická kritika novopozitivistických teorií se stala tématem Vladimíra Rumla (1923–1993). V neposlední řadě Zumr neopomíná zmínit Radovana Richtu (1924–1983) a kolektivní badatelské dílo *Civilizace na rozcestí* (Praha 1966).

Na pozadí svých pečlivě provedených historicko-filosofických analýz byl tehdy Josef Zumr přesvědčen, že marxistická filosofie se v průběhu šedesátých let stala nejvlivnějším směrem současnosti a vyvíjí se v souladu s tradicemi české a slovenské filosofie. Podle Zumra tato filosofie respektuje koncepci svobodných lidských vztahů, a tím i míru svobody (socialistického) člověka, stejně jako původní koncepci humanistických myšlenkových tradic Čechů a Slováků. Díky tomu marxistická filosofie přispěla potřebnou měrou k „uvědomění celého národního společenství a k odmítnutí všeho, co mu brání k jeho cestě ke svobodě“.¹⁷

V naší souvislosti jen ještě zmiňme, že v létě roku 1968 byl Josef Zumr jmenován členem přípravné komise, která měla vypracovat nový program komunistické strany pro nadcházející mimořádný sjezd. Zumr se na něm podílel textem o vztahu strany a odkazu českých dějin, který byl do programu ve zkrácené podobě přijat, tzv. „vysočanským“ sjezdem odsouhlasen a později za normalizace anulován. Nástup normalizace dalším reformním aktivitám tohoto druhu zabránil a výsledkem bylo Zumrovo odvolání z místoředitelské funkce. Počátkem sedmdesátých let byl Zumr z Filosofického ústavu z politických důvodů propuštěn: Zaměstnavatel mu neprodloužil půlroční pracovní smlouvu, formální důvod se našel. V důsledku politického vývoje byla zmařena i Zumrova připravovaná habilitace.¹⁸

* * *

V tomto velice složitém životním období, trvajícím téměř dvě desetiletí, v průběhu něhož se Josef Zumr nejprve především poskovnu živil příležitostnou překladatelskou činností, následně svou badatelskou pozornost cíleně obrátil k antice a jejím nejvýznamnějším novodobým humanizač-

¹⁷ J. Zumr, *Československá filosofie přítomnosti*, str. 427.

¹⁸ V kontextu s dalším výkladem ještě připomeňme, že už v roce 1963 Josef Zumr s Robertem Kalivodou připravili první díl *Antologie z dějin československé filosofie* (Praha 1963). Úvod a komentáře vypracovali J. Černý, R. Kalivoda, K. Kosík, J. Patočka, J. Popelová, M. Tlustá, E. Várossová a J. Zumr. O jedenáct let později se J. Zumr podílel na přepracované podobě této knihy. S upraveným názvem a bez uvedení autorů vyšla v češtině v nakl. Svoboda v roce 1981 (v ruštině v Moskvě 1982).

ně-emancipačním vlivům na české myšlení. Právě za beznadějně vyhlížející periody normalizace vznikla jeho snad tehdy nejobsažnější práce nesoucí název *Antika a česká filosofie 19. století*, jejíž zkrácená verze vyšla ve sborníku *Antika a česká kultura* (Praha 1978) bez uvedení autora jména. Josef Zumr se v ní už zcela vědomě oprostil od všech původních finalisticky směřovaných tendencí, jejichž svobodomyšlný rozvoj byl hned v počátcích normalizace účelově ideologicky zneužit a posléze zcela znemožněn represivně konsolidačními manýry tehdejší znovu se utužující politické moci, a v duchu svého jedinečného syntetizujícího názoru na skutečnost tematicky prohloubil dosavadní filosoficko-historická zkoumání. Svým nezaměnitelným smyslem pro systematickosti a vývojově historický tvůrčí detail Zumr v této tematicky široce rozevřené práci krok po kroku odhaluje nejvlastnější ideové fundamenty, na nichž stojí a z nichž jakožto původních zdrojů formativně vyrůstají emancipační snahy českého národa, přičemž nás poutavě dovádí až k samotným obrozeneckým počátkům českého (potažmo česko-slovenského) myšlení.

Na tomto místě nejprve stručně předešleme, že inspiraci antikou sledoval Josef Zumr na pozadí řady periodicky vznikajících renesancí, jichž bylo české myšlení s větším či menším zpožděním zvláštní součástí. Poukázal na skutečnost, že nezanedbatelné a dnes ostatně dosti probádané stopy u nás zanechalo období italského humanismu (Jan ze Středy, Jan z Jenštejna, Petrarca, Cola di Rienzo v Čechách). Nejednalo se o vlivy vyložené zlomové, o určitém pohybu v české literární orientaci nicméně už podle Zumra mluvit lze; svědčí o tom přítomnost antické látky v česky psané literatuře té doby (*Alexandreida*, *Trojanská kronika*, Tomáš Štítý). Také Hus aktivně využíval znalost řecké filosofie. Anekdotické příběhy o jejích hlavních představitelích uplatňoval v quodlibetech a antické reálie pak ve prospěch obhajoby husitské ideologie (např. Boží zákon jakožto nejvyšší pojem jeho filosofie a teologie má původ v platónských idejích). Stejně tak mistr Jeroným (jehož příbytek, jak známo, nadto zdobily portréty antických filosofů). Pozoruhodnou syntézu italského renesančního humanismu s domácí reformační tradicí lze objevovat u Jana Blahoslava (v estetickém a pedagogickém pojetí české jazykové kultury) a také u Jana Amose Komenského (ve filosofickém konceptu nápravy věcí lidských, v němž vycházel z platónského a novoplatónského myšlení). Po Bílé hoře proud humanistických a novohumanistických vlivů dozníval v novoplatónském panteismu Jana Marka

Marci a poté byl, téměř na jedno století, zastaven jezuitskou novoscholastikou převážně španělské proveniencí.¹⁹

Druhou polovinu 18. století lze považovat za počátek posledního a zároveň jednoho z vrcholných období, kdy se antika výraznou měrou podílela na životě evropské společnosti. Rozhodující úlohu sehrála Francouzská revoluce a všechno to, co jí předcházelo. V Německu, kde revoluční podmínky ještě zdaleka nevyzrály, se tato společenská a kulturní tendence inkarnovala do *novohumanistického hnutí*. Vyznavači antického ideálu byli více či méně všichni velcí duchové této doby – Winckelmann, Goethe, Schiller, Herder, Lessing, stejně jako Kant, Fichte, Hegel nebo Hölderlin. Čeští osvícenci v podstatě bezesbýtku přebírají hlavní myšlenky nového humanismu – onoho plodu německého protestantismu, tj. kladou zvláštní důraz na kulturu řeckou (oproti staršímu latinizujícímu humanismu), na spojování původních řeckých ideálů s národní kulturní tradicí; za vzor je považována řecká polis – svobodný a harmonický athénský občan začal plnit národně emancipační program, nikoli však bez výrazného poukazu na všelidské hodnoty a na odmítání myšlenky národní výlučnosti.

Zumr pozitivně hodnotí obrozenecké úsilí „katolíka“ Josefa Jungmanna. Nejvíce oceňuje Jungmannovo upřednostňování ideje universální lidské svobody a její uskutečňování především v literatuře, jež po antickém vzoru v zásadě představuje podmínku harmonického rozvíjení duchovního života společnosti. Zumr současně vznáší námitky proti některým kritikům, kteří Jungmanna považovali za nacionalistu a protiněmeckého šovinistu, a na pozadí svého přesvědčivého odborného rozboru tím Jungmanna fakticky rehabilituje. Tato Zumrova argumentačně podložená výtka svým způsobem posléze směřuje i k Masarykovi, jenž Jungmannovi v *České otázce* na jedné straně vytýkal „malodušnost“ – jde-li o víru v „živoucnost“ národa –, na straně druhé nekritické osvícenské voltairiánství. Kromě „protestantů“ Šafaříka a Kollára, kteří po Jungmannovi převzali vedoucí úlohu v národní vědě, literatuře i veřejném životě, se Zumr obšírněji pozastavuje u myšlenkového úsilí Františka Palackého.²⁰

Palacký si podle Zumra z novohumanistických podnětů už vytvořil vlastní filosofické stanovisko a spolu s tím i širší světový názor. Známý jsou vlivy Herderovy a Schillerovy, ale také vztah ke Kantovi

¹⁹ Viz také např. Z. V. David, *Národní obrození jako převtělení Zlatého věku*, in: *Český časopis historický*, 99, 2001, str. 486–518.

²⁰ Viz např. M. Bednář (vyd.), *Idea dějin a Palacký jako myslitel. Soubor textů*, Praha 2019.

a předkantovké i pokantovké filosofii. Kantův vliv na Palackého je však nepřímý, spíše obecně dobově podmíněný. Palacký Kantovi vytýkal jednostranný racionalismus a intelektualismus a v noetice i estetice uplatnil kategorii citu. I když za inspirátora Palackého bývá nezřídla pokládán Friedrich Heinrich Jacobi, Zumr se v této souvislosti důvodně přiklání k vlivu Jakoba Friedricha Frieše, který ostatně významně ovlivnil Palackého přítele Šafaříka, Kollára a Benediktiho, tehdy studující v Jeně.²¹ Palacký se s Friesem shodoval také politicky. Zumr navíc připomíná, že Fries vyšel z tradice Jednoty bratrské (jeho matka pocházela z českých pobělohorských emigrantů) a tuto tradici ve svých přednáškách i knihách zdůrazňoval. Palackého ústřední metafyzický pojem „božnost“ je podle Zumra jednoznačně platónský, čímž tato platónská inspirace nabývá specificky českého rozměru. Ať už více, či méně vědomě tím Palacký podle Zumra navázal na tradici českého reformačního hnutí od Husa po Komenského. Zumr současně vysoce oceňoval průlomové myšlení Augustina Smetany. V duchu hegelovské levice pozitivně promýšlel potenciální epochální důsledky revoluce 1848 a její humanistické vyústění do sociálně spravedlivé, socialistické společnosti. V podstatě šlo o reformisticky laděný humanitní požadavek na maximální rozvoj lidské svobody umožněný přirozenými tvůrčími silami, zvláště silou uměleckou.²²

V kontextu předchozích evropských revolucí, završených v 19. století osmačtyřicátým rokem, nastal podle Josefa Zumra určitý zlom. Začal se akcentovat nový pohled na české dějiny, hlavně na husitství. Náhled na ně ovlivnily politické události, zejména ty, které se překotně udály ve Francii i Polsku. Zumr však doložil, že husitství bylo promyšleno i jaksí zpětně. Jako příklady uvádí teoretiky a ideology francouzských revolucí Louise Blanca, Pierra Leroux, Lerouxovu popularizátorku George Sandovou anebo historika Julese Micheleta. I v období metternichovského absolutistického režimu do českých zemí pronikal svěží závan evropského dění. K demokratickému přehodnocení husitského odkazu přispěl spisovatel (pražský rodák, žijící v Lipsku a píšící německy) Karel Herloš – Herloszsohn nebo Nikolaus Lenau, na něhož navázali němečtí básníci z Čech, především Moritz Hartmann a Alfred Meissner. V české umělecké tvorbě nacházel Zumr toto pronikání husitského dědictví

²¹ Srv. také J. Patočka, *František Palacký jako filosof*, in: K. Palek – I. Chvatík (vyd.), *Sebrané spisy Jana Patočky*, sv. 13. – Češi, II, Praha 2006, str. 125–145.

²² Viz také J. Zumr, *Máme-li kulturu, je naší vlastí Evropa. Herbartismus a česká filosofie*, Praha 1998, str. 37–44.

u Máchy a do roku 1848 i u Sabiny. V návaznosti na představy o antice se novohumanistický proud začal uplatňovat také v překladatelské činnosti (mladý Palacký např. přeložil *Faidóna*) a ona moderní antická tradice se pak kombinovala s domácím, povýtce revolučním pohledem na husitství. Palacký měl v roce 1848 v tomto ohledu z čeho vycházet. Zásluhou Emanuela Arnolda, Karla Sabiny i Josefa Václava Friče a dalších už ona kombinace revolučního pojetí husitství a humanitní tradice potřebnou měrou zdomácněla. Poté na ni pojetím estetiky, ale i ideou sokolské organizace formované oním antickým ideálem kalokagathia (a jež lze jistou měrou považovat za ideový předobraz „československých legií“) zvláště navázal Miroslav Tyrš, posléze též svým konkrétním formalismem také Otakar Hostinský a téměř současně T. G. Masaryk koncepcí demokracie jako smyslu dějin.

* * *

Pokusíme-li se na samý závěr o jakousi stručnou a povšechnou retrospektivu Zumrova chápání smyslu českých dějin, z jeho systematicky vedených filosoficko-historických rozborů lze s příslušnou evidencí vyvodit (a vzhledem k našemu úvodu i potvrdit), že Zumrovy úvahy provázelo neochvějné přesvědčení o principiální spjatosti českého, potažmo slovenského filosofického myšlení se společenským životem. Jsou to podle Zumra dějiny samy, jejich trvale přítomná „živoucí“ sociální realita, která od každého národního společenství a od každého jednotlivce vědomě vyžaduje odpovědné řešení stávajících problémů. S oním příslovečným důrazem na praktickou dimenzi skutečnosti do filosofické reflexe vstupuje historicky podmíněný axiologický moment, jehož předpokladem je vždy názorově přísné rozlišení mezi nedokonalým existujícím světem a světem ideálním, a nelze nevidět, že tento druh myšlení je tradičně spjat s Platónovým jménem. Signifikanční mezníky dějin se pak v tomto tradičním platónském ohledu stávají jakýmsi němými svědky aktivního překonávání napětí mezi skutečností a ideálem a úkolem filosofa je těmto konkrétním tvůrčím sociálním snahám v jejich specifické vývojové procesualnosti porozumět a zařadit je do potřebných ideově-historických souvislostí.

Dějinně-filosofická zkušenost sama se tedy Josefu Zumrovi stala kýženým racionálním zdrojem, jenž mu dovolil (empiricky) vytěžít onen bazální stavební materiál tvořící nejvlastnější ideové pilíře našeho národního filosofického myšlení. Za tyto hodnoty, v něž naši národní buditelé i jejich poučení a odborně zaujatí pokračovatelé věřili a na

něž při konkrétním uskutečňování svého ideového záměru více či méně uvědoměle navazovali naši novodobí otci zakladatelé, lze podle Zumra považovat ideu *humanity* jako požadavek úcty člověka k člověku, ideu *rovnosti* jako určující složku demokratismu (s výslovným důrazem na pluralitní otevřenost), ideu *tolerance* jako regulativ lidské komunikace a ideu *svobody* jako základní podmínku plnohodnotného života jednotlivce i národního společenství. Zumr svými originálními pracemi poukázal na nezvratný fakt, že tyto nosné národní ideje jsou do našeho společenského života jako „produkty a dominantní součást“ takřkajíc vgravírovány už od dob české reformace a posléze se v našem národním myšlení dějinně zpřítomňují v epoše Francouzské revoluce. V česko-slovenském filosofickém myšlení jsme se k nim v duchu názorové plurality a demokracie vědomě asymptoticky přibližovali za první republiky a navzdory všem společensko-historickým přerývům jsme na ně specificky filosoficky navazovali i v oněch třech poválečných letech, ale také v období tehdy nadějně vyhlížející kulturní a politické „renaissance“ v šedesátých letech. A jak dosvědčují Zumrovy filosofické práce a odborné studie vznikající po roce 1989, o to výrazněji a důsledněji k nám svou nadčasovostí mají historicky promlouvat právě v dnešní globálně nastavené „multipolární“ a „multilaterální“ době. Josef Zumr tím nikterak nezpochybňuje, že o těchto tradičních národních hodnotách a jejich všeobecné přijatelnosti lze vést věcnou a kultivovanou diskusi. Realitou je, že „spor“ o ně probíhá v současných intelektuálních kruzích i nadále. Je však třeba si sáhnout do svědomí a s plnou vážností dobové konsekvence si položit otázku: s jakým pozitivním výsledkem vůči budoucnosti se takováto kritická intelektuální diskuse v naší společně sdílené přítomnosti děje a zda jako český národ postupně neztrácíme na dnešním světovém kolbišti vlastní tvář.

Ideový postoj Josefa Zumra zůstal konzistentní, a to i navzdory složitým dějinným obdobím, která jeho tvůrčí život výrazně provázela a názorově dotvářela. Při každé vhodné příležitosti zdůrazňoval, že je třeba neústupně a s přiměřenou intelektuální kritičností i razancí přispívat k nekončícímu *zápasu o svobodné bádání* a s plným vědomím odpovědnosti k českému myšlení připomínal, že *současný český stát českou filosofii potřebuje*.²³ Lze jen s velkou úctou a pokorou dodat, že svým

²³ Kompletně zpracovanou bibliografii Zumrových prací z let 1949–1998 najdeme v knize J. Zumra, *Máme-li kulturu, je naší vlastí Evropa. Herbartismus a česká filosofie*, Praha 1998, str. 95–137. Bibliografii let 1998–2022 nabízí R. Kanda, *Bibliografie Josefa Zumra (od roku 1998 až do roku 2022)*, in: *Filosofický časopis*, 71, 2023, str. 115–133.

reflexivně neobyčejně bohatým a vnímavě angažovaným filosofickým postojem vrcholnou měrou přispěl k plodnému uskutečňování našich tradičních národních hodnot a že tyto nejpůvodnější ideály českého národa, v něž celoživotně věřil a k nimž trvale odborně i lidsky přilnul, sám příkladně filosoficky naplnil a nikdy neopustil. Josef Zumr zemřel 2. července 2024 v Táboře ve věku 96 let.

Jan Svoboda